

CIEGER ANDRÁS

Jellemképeink

Élclapok a nemzetépítés szolgálatában – Könyvismertetés forrásközléssel

*Tamás Ágnes: Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon. Kalligram, Pozsony, 2014. 394 oldal**

Tamás Ágnes nehéz feladatra vállalkozott, amikor úgy döntött, hogy térségünk 19. századi történelmének egyik kulcsproblémáját, a nemzetiségi kérdést a közösségi sztereotípiák alakulásán keresztül kívánja bemutatni. Ráadásul elemzéséhez egy sok tekintetben speciális forráscsoportot választott: a különféle korabeli élclapokban megjelent humoros írásokat és karikatúrákat, amelyek a műfaj sajátosságaiból következően felvállaltan torzítva ábrázolják a vizsgált témát.

Derzsi Tamás, de különösen Buzinkay Géza úttörő kutatásai óta már sokat tudhatunk az élclapok történetéről, a bennük szereplő karakterekről, illetve a lapokban alkalmazott írói-újságírói stíluseszközökről.¹ Mindazonáltal az adott korszakhoz, kultúrához és politikai szituációhoz erősen kötődő, éppen ezért a mai kor embere számára már nem mindig könnyen érthető karikatúrák és viccek keletkezésével, jelentésével és az akkori olvasókra gyakorolt hatásával kapcsolatban bőven maradt még megválaszolni való kérdés.

Tamás Ágnes az elmúlt években több magyar és idegen nyelvű szakcikkből, 2012-ben pedig doktori disszertációjában adott számot kutatásairól. A Szegedi Tudományegyetemen kiváló eredménnyel zárult védést követően immár önálló könyvben olvashatjuk nagy szorgalommal és nem kevés kutatói invencióval elvégzett tudományos vizsgálatának eredményét.

Az átnézett több száz rajz és szöveg történettudományi, szociálpszichológiai, nyelvészeti és ikonológiai szempontokat érvényesítő elemzése meggyőzően bizonyítja a szerző felkészültségét. Véggkövetkezéseivel, amelyek az eddig ismertnél is lehangolttabb, ám igen plasztikus képet festenek az egyre erősödő etnikai ellentétekről, alapvetően egyetértek.

Mindazonáltal úgy vélem, hogy a kötet címe több szempontból sem egészen pontos. Egyrészt a „nemzetiségi sztereotípiák” kifejezést használja, holott a szerző hangsúlyosan vizsgálja a zsidóságot és a cigányságot élclapi ábrázolását is. Szerencsésebb lett volna a nem-

* Írásom az OTKA által támogatott K 108 670. sz. *Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában a 19. századi Magyarországon* című kutatási projekt keretében készült.

¹ E munkákról a könyv végén található bőséges irodalomjegyzékből részletesen tájékozódhat az olvasó. Talán csak Fabó Editnek a világhálón is elérhető, *A magyar dualizmus kori karikatúrák és paródiák. A nőkkel kapcsolatos társadalmi sztereotípiák változása az élclapok tükrében* című disszertációja (ELTE, 2007), illetve a belőle készült publikációk hiányolhatók.

zetközi és a magyar szakirodalomban (például Hanák Péter alapvető tanulmányában is²) bevett „etnikai” szót alkalmazni, hiszen e két kisebbségi csoportot egyre kevésbé tekintik nemzetiségnek a 19. század második felétől kezdődően, igaz, időnként folynak erről viták manapság is. Továbbá indokolt lett volna már az alcímben jelezni, hogy a szerző által választott „görbe tükör” valójában az 1860-as és 1890-es évek élclapjait jelenti. A kötet címe tehát egyfelől kevesebbet, másfelől többet ígér: Tamás Ágnes lényegében minden, a Magyar Királyság területén kisebbségi helyzetben élő etnikai csoportra kiterjesztette figyelmét, ám vizsgálatát a 19. század utolsó harmadára korlátozta. A cím körüli bizonytalanságot azonban eloszlatja a könyv hátsó borítójára helyezett ismertető. A szerző itt ötletesen bontja ki a kötet címének jelentését, és egyúttal találóan összegzi tudományos vállalkozása legfőbb tanulságát: „A vizuális megjelenítések és a humoros-gúnyos szövegek nemcsak a nemzetiségi csoportokról mutatnak egy leegyszerűsített, eltúlzott képet – a görbe tükörben csak néhány vonás látszik igazán élesen, a többi elhomályosodik –, hanem az alkotók és az olvasók elé is tükröt tart, önképük számos elemét is visszaveri.” Miközben ugyanis a humoros szövegekből és a karikatúrákból a kisebbségi csoportokról kirajzolódó előítéletes képet tanulmányozzuk, valójában a többségi társadalom gondolkodásáról, félelmeiről tudunk meg fontos információkat.

Az első, bevezető jellegű fejezet a Monarchia két felének nemzetiségi problémáit és a zsidókérdés történetét mutatja be. A némileg elnagyolt tárgyalás érthető, hiszen e témákat röviden összefoglalni szinte reménytelen vállalkozás. A szerző az ezt követő két fejezetben ismerteti kutatása módszereit és vizsgálati szempontjait, valamint bemutatja a kiválasztott élclapok általános jellemzőit, szerkesztési elveit. Tamás Ágnes az összehasonlító elemzés módszertanát követve a két kiválasztott időmetszet (az 1860-as és az 1890-es évtized) összesen nyolc évének 3-4 élclapját böngészte át, az etnikai sztereotípiák után kutatva. A lapok kiválasztásakor mindenekelőtt a politikai pártállást vette alapul, de figyelt az előfizetési adatokra is. Annak érdekében, hogy árnyalt megállapításokat tehessen, kontrollforrásként bevonta vizsgálatába a magyar újságokon kívül a legjelentősebb osztrák élclapot, a *Figarót*, sőt korabeli szerb, szlovák és román újságokra is kiterjesztette a figyelmét. Viszont tudatosan nem foglalkozott a két államalkotó népcsoport egymásra vonatkozó gondolkodási sémaival, hiszen az osztrákok és a magyarok között fennálló közjogi viszony és a hatalmi pozíció jelentősen befolyásolta az egymással szembeni sztereotípiák működését, mindez pedig torzíthatná az összehasonlítást a kisebbségi helyzetben lévő etnikumokkal.

A vizsgálatba bevont források körülhatárolását precíznek és szakmailag megalapozottnak tartom. Csupán azt vetem fel, hogy nem lett volna-e tanulságos az 1896-os esztendő írásainak és karikatúráinak az elemzése is, hiszen jól tudjuk, hogy a millenniumi év menynyire tobzódott a magyar szupremácia gondolatától átitatott, nemzetiségeknek címzett tárgyi, képi és írásos üzenetekben. Érdekes lenne tudni, hogy az ezeréves Kárpát-medencei államiségi hirdető emlékév élclapi termése mutat-e valamilyen sajátosságot.

Tamás Ágnes kutatói érdemeit azzal is növeli, hogy megpróbál utánajárni az élclapok szerkesztési elveinek, illetve a szerkesztők és az olvasóközönség viszonyának. Megítélésem szerint ezek a sajtótörténet legizgalmasabb, de legnehezebben feltárható kérdései. Mégis a szerkesztőségi állásfoglalások, illetve az olvasóknak szánt rövid szerkesztői üzenetek elemzése révén fontos megállapításokra jut. A rendszerint hetente megjelenő élclapok igen nagy népszerűségnek örvendtek a vizualitásra épülő tömegkultúra kibontakozásának időszakában. A szóban forgó szövegek alapján úgy tűnik, hogy más laptípusokhoz képest e lapok

² Hanák Péter: *A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében)*. In: uő: *A Kert és a Műhely*. Budapest, 1988. 81–111.

esetében az olvasók és az újságírók között jóval intenzívebb kapcsolat állhatott fenn. Sok esetben ugyanis az olvasók egyben a viccek, a humoros írások szerzői, a rajzok ötletadói is voltak. A szerző által idézett példák mellett bizonyíték erre Nagy Lajos visszaemlékezése is: az 1883-ban született író már gimnazistaként lelkes olvasója volt a korszak legjelentősebb lapjának, a *Borsszem Jankónak*, pályakezdőként pedig más íróinkhoz hasonlóan munkáival eleinte ő is az élclapoknál próbálkozott.³

Tamás Ágnes könyvét olvasva ezen a ponton felvetődik a kérdés, vajon nem harsányabb, durvább, túlzóbb például a humoros műfajok elemzésével nyerhető kép, mint a régi hétköznapokban ténylegesen létezett előítéletesség. Vagy éppen ellenkezőleg, bizonyos esetekben a vicclapok írásai és rajzai mérsékeltebbek voltak a 19. század második felében élt emberek fejében működő gondolkodási sémáknál, félelmeknél? A szerző ez utóbbi mellett foglal állást, és több olyan szerkesztői üzenetet idéz, amelyek az olvasók által beküldött szövegek, képek közlését durvaságuk miatt visszautasították. Minden bizonnyal csak további kutatások (például esettanulmányok) után lehet majd válaszolni arra a kérdésre, hogy vajon egy ilyen visszautasításban, illetve általában egy-egy élclap hangvételében milyen tényezők játszhattak szerepet. Eszmei meggyőződés? Újságírói szerepfelfogás? Üzleti megfontolások? Esetleg a korabeli törvények előírásai?

A szerző a viccek, karikatúrák etnikai elemeire és az azokat megjelenítő nyelvi és képi jelekre összpontosítja figyelmét, így érthető módon viszonylagos háttérben marad munkájában az élclapok alkotói gárdája. Ez tudatos döntés a szerző részéről, hiszen véleménye szerint a rajzolók csak a megrendelők pontos utasításait hajtották végre, és többször előfordult, hogy különböző pártállású lapoknak is dolgoztak. (99. old.) Az elszórtan fennmaradt adatok valóban a szerző igazát valószínűsítik, ugyanakkor legalább megemlíthette volna azt a néhány információt, amely a fenti állítást árnyalja. Úgy vélem, hogy egy etnikai sztereotípiákról szóló könyv olvasójának nem mellékes ismernie, hogy a nemzetiségekről készített rajzokat mások mellett a cseh Karel Klič, a ruszin Homicskó Atanáz vagy az etnográfia iránt komolyan érdeklődő magyar Garay Ákos alkotta. Továbbá a visszaemlékezésekből az is tudható például, hogy az igen népszerű, ám szelíd lelkű Jankó János mennyire vonakodott torz portrékat készíteni, míg az eredetileg orvosnak készülő Homicskó gyakran rajzolt az embereket állatként ábrázoló képeket, gúnyos zsidó alakokat, sőt időnként szadisztikus jeleneteket.

Lényegében csak a *Borsszem Jankó* legendás szerkesztője, Ágai Adolf esetében kerül említésre magyarázatként zsidó származása, mondván, lapjában már ezért sem kaphattak helyet zsidóellenes írások, illetve a nemzetiségi csoportokat erősen sértő szövegek. (91. old.) E kijelentés meglehetősen leegyszerűsítő, ráadásul később a szerző saját adatai cáfolják azt. A Függelékben közölt táblázatok ugyanis azt mutatják, hogy Ágai lapjának központi témája volt a zsidóság kifigurázása (például beszédükön és testi jegyeiken keresztül), ráadásul a szerző szerint is a *Borsszem Jankó* a nemzetiségekkel szemben többször élesebb hangot ütött meg, mint ellenzéki társai. (119–120. old.) Mindez azonban magyarázat nélkül marad a könyvben, így nem tudhatjuk meg, hogy mi Tamás Ágnes véleménye Buzinkay Géza azon meglátásáról, miszerint a *Borsszem Jankó* az antiszemitizmus ellen folytatott harca közben szüntelenül bizonygatni kényszerült magyarságát, és ez eredményezte hangozabb nacionalizmusát.⁴

³ Nagy Lajos: *A lázadó ember*. Budapest, 1983. 184–186.

⁴ Buzinkay Géza: *Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében*. Budapest, 1983. 70.

A szerző ugyan többször említi, hogy az ortodox és az asszimilációt választó zsidóság megítélésében és ábrázolásában különbségek figyelhetők meg (például 155–156. old.), az elemzés során mégis elég gyakran elfeledkezik erről, és összefoglalóan beszél a zsidóság élclapi megjelenítésének jellemzőiről. A főváros humoráról szólva maga Ágai is – akinek lapjában a zsidóság rétegzettségét igen érzékletesen fejezte ki az újság tucatnyi visszatérő karaktere – megjegyzi, hogy a századfordulóra az asszimilált zsidóságra vonatkozó vicceknek leáldozott, viszont a lengyel-zsidós akcentuson és a hozzá tartozó taglejtéseken továbbra is nagyokat nevettek a budapesti polgárok.⁵ Minden bizonnyal tanulságos lett volna különválasztani a neológ és az ortodox zsidóságra vonatkozó tréfák, rajzok vizsgálatát, akár még a hátsó táblázatos kimutatásban is.

A könyv nagy központi fejezetében Tamás Ágnes a pesti és bécsi élclapokban közölt humoros szövegeket és rajzokat a bennük szereplő etnikumok szerint, hat fő szempont alapján vizsgálja. A szerző az általa választott időmetszetekből kigyűjtötte és elemezte például az emberi testre és öltözetre, a személynevekre, a nyelv- és névhasználatra, valamint a nemzeti szimbólumokra és az eredetmitoszokra vonatkozó etnikai sztereotípiákat. Az összetett feladatot finom mikroelemzések sorozatával magabiztosan oldotta meg a szerző, akinek több évtized politikatörténetével is tisztába kellett jönnie, hogy megértse a viccek, karikatúrák utalásait. Tamás Ágnest érezhetően a nyelvészeti vonatkozások érdekelték a legjobban: hosszan foglalkozik (189–234. old.) a nemzetiségi karakterek elnevezésével, a beszélő nevű szereplőkkel, a nemzetiségi nyelvek kifigurázásával, és hogy mindezekből milyen sztereotípiák olvashatók ki. Bevallom, számomra az az alfejezet volt a legérdekesebb, amelyben az államterülettel foglalkozó, humorosnak szánt írásokat és karikatúrákat elemzi a szerző. (286–313. old.) E téma kapcsán különösen indokolt a feltételes mód, ugyanis ezeket a szövegeket és képeket tanulmányozva nem annyira a felszabadító nevetés hangjai, mint inkább az államalkotó nemzet félelmei érzékelhetők. E rajzok egyik korai, az 1868-as nemzetiségi törvény idején keletkezett darabja – melyen az ország nemzetiségeit megjelenítő figurák szétszakítják Magyarország térképét – került a kötet borítójára is.

A szerzőt csak irigyelni tudom azért a bátorságért, amellyel a változatos állatszimbólumokat elemzi. (118–143. old.) A különféle emberi magatartások és testi jellemzők állati tulajdonságokkal való azonosítása ősi eszköze a meséknek és régi hagyománya a szépirodalmi műveknek, valamint a vicceknek, karikatúráknak is. Ugyanakkor az állatszimbólumok jelentése koronként változhatott, sőt egy adott korszakon belül is többféle olvasat élhetett egymás mellett. Tamás Ágnesben szemernyi kétely sincs e szimbólumok értelmezésekor, és úgy vélem, hogy a legtöbb esetben jól is oldja fel a nemzetiségeket rendszerint kedvezőtlen alakban ábrázoló állatrajzok jelentését. Mégis számomra ezen a ponton (helyesebben a könyv első fejezeteiben) hiányzik a szimbólumelemzés és a képi források vizsgálatának kritikai bemutatása, a lehetséges módszertani buktatók ismertetése, hiszen olykor még a legnevesebb történészek is vitakoznak azon, hogy mit is jelképezett például a macska a 18. századi Franciaországban.⁶

Végül a szerző bővebben is kifejtette volna gondolatait arról, hogy szerinte milyen viszony áll fenn a humor által megalkotott etnikai sztereotípiák és az egyéb vizuális és írott forrásokból (például szépirodalmi alkotásokból, útleírásokból, tankönyvekből) kibontakozó

⁵ Porzó (Ágai Adolf): *Utazás Pestről – Budapestre, 1843–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből*. Budapest, 2004. 408.

⁶ Roger Chartier és Robert Darnton szakmai vitájára gondolok, amelyet a 18. századi francia népi szövegek állatszimbolikájának az elemzéséről folytattak. Mindkettőjük tanulmányát közli a Sebők Marcell által szerkesztett *Történeti antropológia* című kötet (Budapest, 2000, 73–108).

képek között. Hiszen az azonnali hatásra törekvő viccek, karikatúrák műfaji jellemzőiknél fogva minden bizonnyal tovább egyszerűsítve, végtelenségig sarkítva tükrözik vissza a közgondolkodásunkba mélyen beivódott sémákat. Természetesen nem újabb, években mérhető saját kutatásokat szeretnék számon kérni a szerzón, de meglepődtem azon, hogy a nagy hagyományokra visszatekintő hazai nemzetkarakterológiai munkák megállapításait milyen kis mértékben hasznosította. Mint ismeretes, régióink népei az évszázadok során előszere-ttel készítettek egymásról és önmagukról ilyesféle leírásokat, az 1970-es évektől pedig megkezdődött e művek történelmi feldolgozása is.⁷ Mindössze az utolsó oldalakon említi például a szerző Bél Mátyás és Fényes Elek munkáját. (337. old.) Véleményem szerint a korabeli írások és a szaktudományos elemzések megállapításai mélyebben is összevethetők lettek volna a szerző saját eredményeivel.

Tamás Ágnes a munkáját lezáró összegzésben megerősíti azt a benyomásunkat, amely a könyvet olvasva és az abban közölt 68 rajzot tanulmányozva bennünk kialakult: a századforduló felé haladva a nemzetiségekkel kapcsolatos viccek és karikatúrák egyre kevésbé voltak humorosak, sokkal inkább gúnyosak és sértőek, az általuk tükrözött kép pedig egyre torzabbá formálódott. Ugyanakkor összehasonlító elemzéséből az is kiderül, hogy az itt élő nemzetiségek mennyire hasonló szemüvegen át néztek bennünket, azaz az élclapjaikban rólunk megjelenő sztereotípiák nagyfokú rokonságot mutattak a magyar újságokban olvasható és látható sémákkal.

A már idézett Nagy Lajos szerint ifjúkorában a viccek mindenekelőtt a parasztokat gúnyolták, ezután következtek a cigányok, a zsidók, majd a németek és a szlovákok, ám az író úgy emlékszik, hogy a románok és a szerbek viszonylag kevészer voltak a humor tárgyai.⁸ E több évtized távolából feljegyzett személyes benyomást Tamás Ágnes könyvének táblázatos kimutatásaival akár össze is vethetjük. Ha jól értem az adatsorokat, a vizsgált években messze a zsidókról és a cigányokról jelent meg a legtöbb cikk, ezt követik a szerbekről, a románokról és a szlovákokról szóló írások, a sor végén pedig a németek (szászok és svábok), valamint a rutének állnak. A legtöbb etnikai témájú cikk rendre a már sokat emlegetett *Borsszem Jankó*ban jelent meg (a *Herkó Péter* is csak időnként előzi meg kifejezetten antiszemita tematikája miatt). Ugyanakkor a táblázatok alapján az is megállapítható, hogy a zsidóságon kívül a többi etnikum jóval ritkábban vált viccek és karikatúrák tárgyává: évente rendszerint hús alatt maradt egy-egy nemzetiség reprezentációja az egyes lapokban, míg a zsidóság megjelenítése gyakran ennek ötszöröse volt.

Tamás Ágnes igényesen szerkesztett, példákkal gazdagon alátámasztott, olvasmányos stílusú könyvet tett le az asztalra, amely – mint a recenzióm hosszából is kitűnhet – valóban gondolatébresztő megállapításokat, illetve továbbgondolásra serkentő felvetéseket tartalmaz. Kritikai megjegyzéseimmel céloim nem annyira a bírálat volt, sokkal inkább az ösztönzés ezen izgalmas téma további vizsgálatára. Úgy vélem, hogy mindenekelőtt a kiadott és a kéziratban lévő személyes források széles körű hasznosítása teheti majd még árnyaltabbá az elemzést, amelyet reményeim szerint az alábbiakban közölt két levél is bizonyít. E szövegek pontos értelmezése és továbbiak feltárása nem igen várhat szakavatottabb kutatóra Tamás Ágnesnél.

⁷ A teljesség igénye nélkül lásd például: Hunyady György (szerk.): *Nemzetkarakterológiák: Rónay Jácint, Hugo Münsterberg és Kurt Lewin írásai*. Budapest, 2001.; Trencsényi Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Budapest, 2011.

⁸ Nagy: *Lázadó ember*, 187.

Ágai Adolf Csukássi Józsefhez, Bécs [1874.] július 6.

Tisztelt barátom,¹

Attól tartván, hogy tegnapi levelezési lapomat nem vette, ajánlott levelet küldök, melyben ismétlem a tegnapiakat.

1, Pulszky és Huszár egymással profilban szemközt. Mindegyik az orrára mutat s nevet. Aláírás: Furcsa! A neolog zsidóknak legőszintébb két barátja a házban s mindkettő a legnagyobb orrthodox. (A szedő az utolsó szót a sor végére hozván, ilyenformán válassza el egymástól: orr-thodox. Az "orr"-t nem kell feltűnővé tenni, csak azáltal, hogy solo áll.) Ez a kép lehet 1/4 kolumnás is.

2, A ház karzatán tipikus lengyelzsidó alakok néznek le a terembe. A zsidókon nincs kalap, csak egy kis dinnyehaj-sipka, amint a tarkójába csusszan. A fül mellett dugaszhúzó fürtök. Van közte kövér és sovány, t.i. a zsidók közt. Egy pofára emlékszem a congressus idejéből. Vastag, kerek arc, erős pofacsontok, békaszem, széles száj vastag ajkkal, vastag fitos orr. Néger haj, borzas, elől kopaszodik. Ez az ungvári rabbi, egyik főmotor.² Ha rajzolja, ráismernek. Nb: vastag kerek feje mélyen a vállá közt van. Ennek kell elől lenni, amint az öklére támaszkodik, a másikkal meg zsebkendőjét görcsösen szorítja. Ilyenforma, csakhogy még vadabb s kissé pufókabb. Arcszíne barna.³

Ilyen egypár karakterisztikus fő egymás mellett, feszült várakozásban, szenvedélyesen, vagy sötét fanatismusban nézve maga elé. Jankónak szép [?] a kitűnésre. Lent a házban egyetértőleg néznek föl Apponyi, Zichy Antal és Zsedényi, színtén lengyel zsidóknak rajzolva. Apponyi hosszúságánál fogva az egyik rabbinus piksziséből vehet egy burnótcsipetet, Zsedényi a kaftánja zsebébe hátradugja mind a két kezét, hátulról rajzolando. Az övét zsebkendő képezi. Kalap nem lévén fejében egyiknek sem, a kis bőr sipka nem gátolja a jellemző Zsedényi-bub feltűntetését hátulról is. Zichy színtén fürtös zsidó, mint Apponyi és Zsedényi, Zichy nyakában a tízparancsolatba feszület van behéimzeve. Apponyi nyakában nagyon rövid ministráns ing, melynek elejére feszület helyett (vagy kereszt helyett) ilyen csillag van varrva.⁴ Zsedényi nyakában hátulról is látható legyen a lutheranus papnyakravaló (disznót [?] csináltam a közepébe).⁵ Jankó tudja, mit akarok. A 10 parancsolatot már 3-ad éve rajzoltuk, midőn Jókai és Horn Pozsonyban jártak.) Ha van hely, a többi képviselő is markirozandó, minden esetre azonban Wahrmann, amint a háttérben jóízűen nevet, Horn pedig füttyülő szájjal szörnyülködik.

Aláírás: Az országházból.

Rabbi Ezechiél ben Zsidónyi, rabbi Chajim ben Appon és rabbi Ansel ben Zichyel megvédelmezik az üldözött testvéreket megalapítják a zsidó ókatholicismust."

Hajnalban utazom (7-én). 8-án írok Mokányt, mely express küldve pénteken érkezik a nyomdába.

Tisztelettel Ágai

¹ Csukássi József (1841–1891) író, újságszerkesztő, a *Borsszem Jankó* egyik alapítója.

² Minden bizonnyal Eisentädter Menachem ungvári rabbiról (1852 és 1869 között) van szó, aki fontos szerepet játszott az Eötvös József által 1868 decemberében összehívott ún. zsidó kongresszuson. A kérdésről lásd: Katz, Jakov: *Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban*. Budapest, 1999.

³ Ágai le is rajzolta a rabbi portréját a levél bal sarkába.

⁴ Ágai itt lerajzolt egy Dávid csillagot.

⁵ Ágai itt lerajzolta a nyaksálat.

*A levelet azért küldöm Jankóhoz, mert úgy is ott lesz ön holnap. Kérem, adressáját adá át a hivatalban.*⁶

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár

Ágai Adolf Abonyi Lajoshoz, Budapest, [1895.] március 1.

*Édes Ferikém,*⁷

Nagyon, nagyon kedves ez a te Povedalik barátod! Tetszik is mindenfelé. Persze ostromoltak is, ki a megalkotója. Biz én harsogó dicsekedéssel súgtam meg, hogy Abonyi Lajos. Nagyra is lehetsz vele, kedvesem, mert 38 alak közé úgy vinni be 39-iket, hogy új legyen, nagy sor. És ez is, mint a „B. Jankó” legtöbb alakja: sympathikus. Népszerűségöknek ez a kulcsa. Egyet, a Blau Kóbit brennöltem⁸ már régen, mert gyűlöletes. Strebinszky is szkolus [?]⁹, de - sajna! - typus. Kalemurszky¹⁰ meg egy undok fráter, de azért sok a hűve. Volt a „B. J.”-nak már két tótcskája: a Presok s még egy. (Fene tudja már a nevit.) De azok is kellemetlen urak voltak, pedig Sipos elmésen csinálhatta őket.¹¹ Hanem ez a jó buta páterka olyan ártatlan, hogy mindjobban megszeretem. A másik mondása az elsőnél is kedvesebb. A rajzával, úgy hisszük mi itt, Jankó Jani remekelt. Örülnék, ha te is ebben a meggyőződésben volnál. Míg új az alak: elég kétszer egymás után. Később elég egy hónapban egyszer. Mert nem szeretnék erősen befogni. Még ha egy jó cigányom volna: komplettéssel dicsekedhetnék a „B. Jankó” gallériája. Vóni vót már, de mint afféle nagyon is chablonos legényeket, sutba löktem őket. A F...i cigány nagy acquisitio¹² volna... de hát!... A melléklet a m. közleményből rekedt ki, de csak azért, mert hosszallottam. De

⁶ Az eredetileg év feltüntetése nélkül elküldött levelet sikerült datálni, ugyanis az Ágai által részletesen leírt mindkét rajz megjelent a *Borsszem Jankó* 1874. július 12-i számának 7. és 8. oldalán. A két rajz és a lap több más írása is az 1874. május 2-i, illetve július 4-i képviselőházi ülésre reflektál, amelynek napirendjén a kormány és az ortodox hitközségek viszonya, illetve az ún. zsidó iskolai alap felhasználása körüli viták szerepeltek. A témáról bővebben: Zeller Árpád (szerk.): *A magyar egyházpolitika*. II. Budapest, 1894. 244–364. A kérdés (lényegében az állam–egyház közötti viszony) megosztotta a képviselőket, az álláspontok nem feltétlenül a kormány–ellenzék törésvonal mentén különültek el. Pulszky Ferenc azon megjegyzésére, hogy „a szónokok nem aszerint szólítatnak, amint a javaslat ellen vagy mellett beszélnek, hanem aszerint, amint a ház egyik vagy másik oldalán ülnek”, Huszár Imre, a Ház egyik jegyzője meg is jegyezte: „...én a jelen kérdésben nem volnék képes az egyik képviselő arcáról leolvasni: vajon ortodox-e vagy neológ? (Derűtség.) Ezen az úton elindulva, az ember éppen az ellenkező eredményre jönne, mert ha Pulszky képviselő úrnak méltóztatott volna magát nálam fölírni: én fölírtam volna őt azon könnyen megengedhető föltevésből, hogy velem együtt ő is ortodox. (Derűtség.)” (Zeller: *A magyar egyházpolitika*, 303–304.). A képviselők végül nem tudtak dönteni a kérdésben, ezért a következő ülészakra halasztották.

⁷ Abonyi Lajos (1833–1898): író, újságíró, eredeti neve: Márton Ferenc.

⁸ brennöltem: leszámoltam vele, letettem

⁹ Nehezen olvasható szó, jelentése talán: iskolás.

¹⁰ Strebinyei Strebinszky Caesar („politikai és társadalmi vállalkozó, eszközlő és kapaszkodonc”) és Vicmándi Kalemurszky Viczibáld a *Borsszem Jankó* két állandó figurája volt.

¹¹ Sipos Soma (1852–1896) író, majd törvényszéki albiró. Presok György alakjának megalkotója. Élclapi írásaival, verseivel rendszerint a pánszláv eszméket gúnyolta ki.

¹² acquisitio: szerzemény

oly kitűnő ez is, hogy kérlek: csinálj neki fejet-farkát, hogy kárba ne vesszen. A via ferrea¹³ sehol se nem ákádtám. Pedig jól színező részletecske.

Köszönöm, fiam, hogy beálltál közibénk. Jó kompániába kerültél. Majd csak megismerkedel egyszer a legényeimmel.

Klárka ő ngnak kezeit csókolja, téged ölelve ölel

öreg és régi barátod

Adolf.¹⁴

Forrás: OSZK Kt Fond I/11

¹³ via ferrea: vasút. Az utalást nem sikerült megfejtenünk.

¹⁴ Az eredetileg év feltüntetése nélkül elküldött levelet sikerült datálni, ugyanis Péter Povedalik Hyacinthus „néppárti térítő atya” alakjának megjelenése a lapban szorosan kötődik a Zichy Nándor vezetésével 1895. január végén megalakult konzervatív, '67-es ellenzéki Néppárt zászlóbontásához. A *Borsszem Jankó*ban a szlovák pap figurája és Abonyi írásai először 1895. február 24-én (1420. sz.), valamint március 3-án (1421. sz.) szerepeltek. Ágai feltehetően Abonyinak erre a második, kéziratban már nála lévő szövegére reagált e levéllel.